

Vaikne pooltund

Nõukogude Liidu Demokraatliku Rahvarinde 1981. aasta memorandum

Arvo Pesti

■ 1981. aasta augustikuu esimesel dekaadil ilmus üksikutesse Tallinna linna postkastidesse järgmise sisuga lendleht:

NÕUKOGUDE LIIDU DEMOKRAATLIKU RAHVARINDE MEMORANDUM

OLEME KAUA VAIKIDES TALUNUD TALUMATUT

Taunides kolonialismi, on meie maa ise muutunud imperialistlikuks koloniaalvõimuks, surudes jõuga peale oma tahet paljudele rahvastele väljaspool meie piire.

Me tungime Afganistani, ekslikult lootes kiiret sõjalist võitu. Üle 1,5 milj. inimese sellest väikesest rahvast on põgenenud meie eest oma kodumaalt. Esimene sõja-aasta viis üle 5000 meie noormehe elu, 10 000 vigastati. Mille nimel?

Sotsialismiloosungi all on meie maa jõudnud piiramatu võimuga riigikapitalismi. Meie varjamatu eesmärk: teiste maade riigikordade, kaasa arvatud rahva poolt demokraatlikult valitud riigikordade valekstunnistamine, kukutamine ja asendamine meie mudeliga, on viinud kogu inimkonna olemasolu ähvardava maailmakriisini.

Meid meie oma kodumaal on riigivõimu poolt kaua mõnitatud valelike lubadustega, diskrimineerivate seadustega, valimiste farsiga. Meie isikuvabadused on piiratumad kui need olid enne oktoobrirevolutsiooni, piiratumad kui ühelgi teisel maal tänapäeval. Meie toit, teenindus ja tarbekaubad on viletsaimad maailmas, meie hinnad spekulatiivsemad, palgad armetumad kui arenenud maades töötatööliste tasu. Ja lisaks kõigele sellele oleme jõudnud nälja piirile – seda maailma rikkamal maal.

Selle kõigeni on viinud meie kõrgema riigivõimu küündimatus näha maailma reaalsena. Ja mõista ning kanda enda kätte haaratud vastutust.

60 aastat on meie juhid aina parandanud tehtud traagilisi vigu aru andmata enestele, et need polegi vead, vaid autoritaarse süsteemi igapäevane lahutamatu koostisosa.

Oleme tagantjärele tauninud Poolas tehtud “raskeid vigu” (NLKP kirjast PÜTP-le), kuid samal ajal ka meie endi plaanitud samaaegsest ja samasugusest majanduse “suurest hüppest” tohutute välislaenu abil said tõelist profiiti ainult maailma karikaturistid. Ja seda jällegi müriaadi nn. vigade tõttu. Ka meie hiiglaslik võlg tehti meie rahva teadmata. Ainuüksi selle laenuprotsent viib meilt nüüd üle 100 tonni kulda aastas, rääkimata eelolevast põhivõla tasumisest.

MIS MEID SELLEL TEEL EES OOTAB?

Sajandi lõpuaastail on meil veelgi vähem toitu ja tarbekaupu ning paratamatult tõusevad hinnad. Meie elatustase langeb veelgi – kaugele alla inimlikkuse piiri. On reaalne oht, et meie kõrgem juhtkond, otsides väljapääsu meeleheitlikust olukorrast, millele me kiiresti läheneme, käib välja tema kätte jäänud viimase kaardi – relva jõu ja me läheme tuumasõja suitsu ja tolmu nende käeviipe järgi, kes on korduvalt teinud vigu.

NÕUKOGUDE LIIDU DEMOKRAATLIKU RAHVARINDE PROKLAMATSIOON

SILMAS PIDADES meie maal kujunenud poliitilist ja majanduslikku olukorda.

SILMAS PIDADES meie maa juhtivat osa inimkonna olemasolu ähvardavas maailmakriisis ja TEADES üksmeelselt ja kindlalt, et meie ainus tee normaalsesse ellu ja paremasse maailma on MEIE MAA DEMOKRATISEERIMINE, et ainult vaba demokraatliku ja avatud ühiskonna loomisega saavutame usaldusliku aluse koostööks teiste demokraatlike riikidega tuumarelvade kaotamiseks ja desarmeerimiseks kogu maailmas, et sel teel vabaneme relvastuse koormast, saavutame kiire elatustaseme tõusu, saavutame vaba liikumise üle piiride ja TEADES, et ükski väline jõud ei saa meisse meiega seotud probleemidesse vastuvõetavat lahendust tuua, vaid et me ise oleme nende lahenduste võtmepositsioonil, kutsume kõiki kaaskodanikke, eranditult kõiki ühinema järgnevas:

MEIE TAOTLEME NÕUKOGUDE VALITSUSELT VIIBIMATA:

1. Koju kutsuda Nõukogude Armee Afganistanist
2. Lõpetada sekkumine Poola siseasjadesse
3. Lõpetada üha jätkuv toiduainete väljavedu
4. Kaotada diskrimineerivad kaubanduse erivormid
5. Vabastada poliitvangid ja tühistada poliitilised pagendused
6. Lühendada kohustusliku sõjaväeteenistuse aega 6 kuu võrra
7. Alustada endale võetud kohustuste: ÜRO Inimõiguste Ülddeklaratsiooni artikkel 13, 15, 18, 19, 20 ja 23 p. 3 & 4 ja Helsingi kokkuleppe sätete täitmist, et nende alusel kehtestada maal demokraatia, sealhulgas seaduslike ja täidesaatvate riigivõimuorganite ning riigivõimu esindaja isiku perioodiline uuestivalimine rahva poolt demokraatlikel alustel.

Meie taotluste toetuseks hakkab toimuma

VAIKNE POOLTUND

Alates 1. dets. 1981 kell 10.00–10.30 kohaliku aja järgi ja igal sellele järgneva kuu esimesel tööpäeval (s. o. 1982. a. 4. jaan. jne.) samal kellaajal

1. Peatuvad kõik rattad, peatub liikumine. Katkestame igasuguse tegevuse – kus me ka viibime: tööruumides, koolides, välitöödel, isiklikel käikudel, linnas, maal põldudel.
2. Jätame tühjaks trammid, trollibussid, taksod, linnaliinide bussid, linnalähedased rongid ja nende ootekohad. Samuti kaupluste ja asutuste lettide esised, loome 30 minutiks tardunud maa.

3. Laseme lintidelt kõlama vanad revolutsioonilised laulud (Internatsionaal jt.)
4. Ei avaliku korra rikkumisi! Ei natsionalismiavaldusi!
5. Kõigile võimalikele küsitlustele võimude ja juhtkondade poolt vastame vaikimisega!

KALLIS SELTSIMEES!

Oleme viimasel teelahkmel, veel on lootus pääseda inimväarsuse maailma.
Ühine meiega! Tee otsus veel täna! Aeg ei oota, homme võib olla juba hilja!
Ohverda tund et paljundada need kolm lehte. Anna kiiresti edasi! Ainult postkastide kaudu!
Moodustame kuni 3-liikmelisi gruppe. Sinu kiire tegutsemine on edu alus!

JA JÄÄMINEK ALGAB!

Ära heitu tagasi, kui esimestel kuudel ei saavuta täit edu. See tuleb. Meie poolel on juba paljud – ka siseministeeriumi töötajaid ja sõjaväelasi. Nüüd ilmutame tõelist internatsionalismi kogu maa piires – üks kõigi ja kõik ühe eest.
Ainult see tee viib meid tulevikus kõigi valusate probleemide lahendamiseni.

ME EI LOOBU ENNE KUI RAHVAL ON VALITSUS JA MITTE VASTUPIDI!

Juuni 1981
NLDRR¹

Nii mõnigi lendlehe leidja viis selle oma töökohta ning näitas töökaaslastele. Samuti polnud harvad juhud, kui lendleht kirjutati käsitsi ümber, paljundati kas ise või paluti seda teha oma tuttavatel. Muidugi jõudis see õige pea julgeolekukomitee huviorbiiti. 13. oktoobri 1981. a. määrusega algatas ENSV KGB uurimisosakonna eriti tähtsate asjade vanemuurija alampolkovnik Žukov kriminaalasja “seoses nn. “N Liidu Demokraatliku Rahvarinde” poolt levitatavate dokumentidega ENSV KrK § 68 lõige 1 tunnustel”.²

“Memorandum” paljunes üle Eesti hämmastava kiirusega, jõudes peagi vähemalt suurematesse linnadesse. Paralleelselt toimusid uurimisorgani protseduurilised ettevõtmised ehk levitamise pihkujäänute ülekuulamisest, nende korterite ja töökohtade läbiotsimised ning muu sarnane rutiinne tegevus. Neid inimesi kogunes kümneid ja kümneid, kellel veel oli, andis paljundatud “Memorandumi”

eksemplarid uurijatele ära. (Kriminaaltoimiku andmetel sattus julgeolekuorganite kätte mitte vähem kui 40 erinevat eksemplari “Memorandumit”. Üle Eesti levis neid ilmselgelt kordades rohkem.) Teostati hulk paljundusvahendite ekspertiise, viidi isegi läbi lendlehe erinevate eksemplaride paberi keemiline ekspertiis.

25. detsembril 1980. a. saatis RJK uurimisosakond Tartu Katseremonditehase direktorile sm. Kukele järelepärimise, milles seisis:

“Seoses eeluurimisega kriminaalasjas, palume meile teatada, kas 1980. a. oktoobrikuu algul toimus tehases tööliste streik. Kui toimus, siis millistel põhjustel, millise kestvusega see oli ja kui palju töölisi võttis osa, millised tootmisüksused osalesid streigis ja kuidas see mõjus tehase tootmistöö näitajatele, milliseid nõudmisi streikijad esitasid ettevõtte administratsioonile või muudele asutustele, nende

¹ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 6879, k. 1, l. 179–181.

² ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 6879, k. 1, l. 1–2.

nõudmiste põhjendatus ja täitmise reaalsus, streigi lõpetamise asjaolud? Juhul kui ajutine tööseisak ei olnud tingitud mitte streigist vaid muudest põhjustest, palume need põhjused üksikasjalikult ära märkida. Vanemuurija R. Tutk.”³

Eesti NSV Riiklik Põllumajanduse Tootmistehnika Komitee V. I. Lenini nimeline Tartu Katseremonditehas vastas uue aasta 7. jaanuaril:

“Tartu Katseremonditehas on ainus traktori- ja kombainimootoreid ning nende agregaatide remontiv ettevõtte vabariigis. Mootorimarkide ja nende modifikatsioonide arvukus tingib tõsisemaid raskusi tagavaraosadega varustamisel, samuti muudab keerukaks töökorralduse ning esitab ühtlasi kõrgendatud nõudeid tööliste kvalifikatsioonile. Töömahtu suurendab asjaolu, et tehas kõrvaldab ka valmistajatehase Harkovi ja Minski traktorimootoreid tootvate tehaste poolt väljalastud toodangul garantiiajal ilmnunud puudused. See kõik muudab tehase mootoriremondijaoskonna töö komplitseerituks.

1980. a. septembrikuus jäi tehase mootoriremondijaoskonnal plaanilised ülesanded täitmata. Nii tuli traktorimootoreid remontida septembrikuus 440 tk., remonditi 375 tk. Plaani mittetäitmise oluliseks põhjuseks oli tarnelepingute mittetäitmine hankijatehaste poolt. Nii puudusid traktorimootorite D-108 hülsid, D-50 mootoriplokid, plunžerpaarid küttepumpadele (jäid täielikult saamata III kvartali kogused) jne.

Hankijatehaste suhtes on rakendatud trahvisanktsioone. Nii on 1980. a. kolme kvartali jooksul tehase poolt sisse nõutud ligi 30.000 rbl. ulatuses trahvi oma hankekohtust mittetäitvatelt tehastelt. Samuti on korduvalt olukorrast informeeritud hankijatehaste asukohajärgseid partei- ja rahvakontrolliorganeid.

Tehases kehtib 12. 09. 1979. a. põhimäärustik tükitööliste premeerimiseks. Vastavalt nimetatud premeerimismääruse punkt 4-le tekib õigus preemia tükitöölisel siis, kui on täidetud tsehi (jaoskonna) kogutoodangu

väljalaske kuuplaan ja individuaalne töönormide täitmine vähemalt 100%. Preemia määraks plaanilistel töödel on 40% töötasust.

Kuna mootoriremondijaoskond ei täitnud põhimääruse punkt 4 nõudeid, ei tekinud jaoskonna töötajatel õigust preemia saamiseks. Tegemist oli palgasüsteemijärgse preemiaga, mis makstakse töötajale peale põhipalga varem kindlaksmääratud näitajate saavutamisel ja tingimustest kinnipidamisel ettenähtud suurus.

Premeerimise alus tuleneb Töö ja Sotsiaalküsimuste Komitee ja ÜAÜKN-i 28. juuni 1977. a. määrusega kinnitatud “Tootmiskoondiste (kombinaatide) ja tööstusettevõtete töötajate premeerimise põhisätted majandustegevuse põhitulemuste eest”.

Lähtudes töömäärustikust töötas ettevõtte administratsioon kooskõlastatult ametiühingu komiteega välja ettevõtte töötajate premeerimise määrustikud. Premeeritavate ring määratakse kindlaks igal aastal tootmisplaani ja materiaalse ergutamise fondi kinnitamisel jooksvaks aastaks, kollektiivlepingu vastuvõtmisel.

01. oktoobri hommikul, kui selgitati, et plaanilised ülesanded jäid nimetatud jaoskonnas täitmata ja seega preemiat ei maksta septembrikuu eest, moodustus grupp töölisi, kes olid oma tootmisloigus plaanid täitnud ja nõudsid jaoskonna juhtkonnalt preemia väljamaksmist. Töö seiskus. Nimetatud päeval töötas mootoriremondijaoskonnas 153-st töölisest oma töökohal 39, anti 1/3 kuu keskmisest päevatoodangust. Ka 02. oktoobril oli tööruum häiritud. 152-st töölisest töötasid kogu päeva 28. Sel päeval anti toodangut jaoskonna poolt 18% võrreldes kuu keskmise päevatoodanguga. 02. oktoobril viibisid 25 töötajat tsiviilkaitse õppustel, 10 töötajat majandis sügisestel koristustöödel vastavalt Tartu Linna RSN Täitevkomitee korraldusele.

01. oktoobril viidi läbi jaoskonna koosolek, kus arutati töökorraldusega seonduvaid küsimusi. Töölised tundsid huvi edaspidise plaani täitmise tagamise võimaluste üle, tegid ettepanekuid, esitasid kriitilisi märkusi töö-

³ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 10559, k. 3, l. 222.

korralduse, tagavaraosade puudumise jms. tööga seonduva kohta.

03. oktoobril tööpäeva alguses teatas tehase juhtkond, et ENSV Riikliku Põllumajanduse Tootmistehnika Komiteelt on saadud luba preemia väljamaksmiseks nendele jaoskonna töölistele, kellel on isiklikud plaanilised ülesanded täidetud. Samuti teatati ka organisatsioonilistest abinõudest, mida rakendatakse plaani edaspidiseks täitmiseks. 03. oktoobril taastus tööruum jaoskonnas ning päevagraafikud täideti. Oktoobrikuu mootorite remondi plaan täideti jaoskonnas. Samuti täideti ka kõik teised plaanilised näitajad.

01.–02. oktoobril 1980. a. töötasid kõik tehase ülejäänud tootmisjaoskonnad normaalselt ning mingisuguseid häireid ei esinenud üheski teise tööloigus.

Tehases töötas seisuga 1. oktoober 1980. a. 802 töötajat.”⁴

Aasta lõpuks olid uurimise esimesed tulemused käes; süüdlased süstematiseeriti eri gruppidesse. 22. detsembril anti välja kriminaalasjast eraldamise määrus: kodanike Rose, Sade, Järve ja Kuum asjus algatati kriminaalasi § 194⁵ tunnuste järgi ning 22 isiku asjus otsustati uurimist jätkata.⁶ Endel Rose (vahel ka Roose), Siimu Sade ja Peeter Kuum mõisteti üheks aastaks ja Valdur Järve üheks aastaks ja üheksaks kuuks üldrežiimiga paranduslike tööde kolooniasse.⁷

Loomulikult huvitas uurimisorganit eelkõige see, kes on “Memorandumi” teksti autor. Julgeolekuorganite aktiivsete meetmete tulemusena hakkas seegi tasapisi välja kooruma. Ruumipuudusel ei ole võimalik tulemuse ni jõudmise teed pikemalt kirjeldada,⁸ toome vaid väljavõtte 1983. aasta 23. veebruari Eesti

NSV RJK Uurimisosakonna ülema asetäitja polkovnik Nikitini määrusest:

“[– –] Uurimisega tehti kindlaks, et Eesti NSV Harju rajooni Saku alevi elanik TORU, Uno Richardi poeg kirjutas 1981. aasta esimesel poolel nõukogude võimu õõnestamise ja nõrgendamise eesmärgil kirjutusmasinal levitamiseks ümber niinimetatud “memorandumi” teksti, mille kaks lehekülge saatis ta 30. juunil 1981. aastal posti teel oma õemehele, kes elab Saksa Föderatiivses Vabariigis, ja vähemalt 3 eksemplari levitati samal ajal Tallinna linnas. Samal päeval sõitis TORU eraviisiliselt SFV-sse oma õe juurde, kust ta ei tule poliitilistel motiividel tagasi. [– –]”⁹

Uno Toru on 1930. aastal sündinud Tartus, lõpetanud Tartu Kujutava Kunsti Kooli. Peale maalimise tegeles ka kirjandusloominguga, huvitus ajaloost, arheoloogiast ja koduloost.¹⁰ “Kuriteo” toimepanemise hetkel töötas ta insener-kunstnikuna Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudis Sakus.

23. juulil 1981 saatis U. Toru kirja Saksa maalt Flensburgist oma töökoha direktorile:

“Lugupeetud hr. Direktor! Teatan kahetsusega, et mul pole enam võimalik täita oma tööülesandeid Eesti Maaviljeluse Instituudis. Halvaendeline maailmakriis ja täiesti ebardlikuks kujunenud olukord meie kodumaal ei võimaldanud mul jääda passiivseks pealtvaatajaks. Olen veendunud, et maailmakodanikena on meil igaühel mitte ainult õigus, vaid ka kohustus astuda välja türannia vastu, kus see ka ilmneks. Neist põhimõtetest lähtunud tegevus ei võimalda mul lähemal ajal pöörduda tagasi kodumaale. Palun teid minu instituudis töötavaid perekonnaliikmeid kaitsta tarbetutest küsitlustest minu

⁴ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 10559, k. 3, l. 223–225.

⁵ Nõukogude riiklikku või ühiskondlikku korda halvustavate teadvalt valede väljamõeldiste levitamine.

⁶ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 6879, k. 2, l. 14–16.

⁷ V. Niitsoo. Vastupanu 1955–1985. Tartu, 1997, lk. 95–96.

⁸ Mingil hetkel peeti teksti autoriks Münchenis elavat ja raadios “Svoboda” töötavat endist dissidenti Sergei Soldatovit. Seda ilmselt sarnasuse tõttu nimetuste “Nõukogude Liidu Demokraatlik Rahvarinne”, mis paiknes memorandumi all, ning “Eesti Rahvusrinne” ja “Eesti Demokraatlik Liikumine”, millega S. Soldatov oli 1970-ndatel aastatel seotud.

⁹ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 11266, k. 1, l. 10–11.

¹⁰ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 6879, k. 3, l. 15.

kohta. Neil ei ole midagi vastata. Sügava lugupidamisega Teie ja kogu kollektiivi vastu Uno Toru.”¹¹

Uno Toru välisviisat pikendati tema kirjaliku avalduse alusel 12. detsembrist kuni 1. märtsini 1982. a. Sellega seoses kutsuti avaldaja Hamburgi, NSVL peakonsulaati vestlusele. 15. detsembril 1981. a. saabuski U. Toru Hamburgi, kuid ei läinud mitte saatkonda, vaid helistas sinna telefoniautomaadist ja teatas, et ta ei tule saatkonnahoonesse, küll on aga nõus kohtuma väljaspool seda. Kohtumine jäi ära.¹² Samas NSVL välisministeeriumi kirjas NSVL RJK uurimisosakonna ülemale sm. A. Volkovile antakse teada, et “[– –] Peakonsulaat ei oma andmeid, et Uno Toru oleks pöördunud Lääne-Saksamaa võimude poole palvega saada poliitilist varjupaika ning ta ei ole esinenud nõukogudevastaste avaldustega kohalikus ajakirjanduses, raadios ja televisioonis”¹³.

Uno Toru vastutuselevõtmise kohta süüdistatavana Eesti NSV KrK paragrahvi 68 lõike 1 alusel tehti määrus 25. mail 1982. a., tõkendiks valiti arest. Kuna teda kohe arreteerida ei olnud võimalik, kuulutati U. Toru sama kuupäevaga tagaotsitavaks.¹⁴ 27. mail peatati menetlus seetõttu, et süüdistatava asukoht “ei ole teada”.¹⁵

Möödusid mõned aastad. 22. detsembril 1988. a. ENSV RJK Uurimisosakonna vanemuurija alampolkovnik Kruusma andis välja määruse kriminaalasja lõpetamise kohta. Selles märgitakse: “[– –] tagaotsimise käigus on tuvastatud, et käesoleval ajal elab Toru SFV-s aadressil [– –] ja omab väikeettevõtet kaminadetailide realiseerimiseks.” 7. detsembril 1988 võeti kriminaalasi uuesti käibesse, lähtudes KrPK § 166 lõige 1 tunnustest. Uurimine tuvastas, et Toru poliitilist varjupaika SFV-s ei palunud. Andmeid tema osalemisest reaktsioonilistes emigrantlikes ja

teistes nõukogudevastastes organisatsioonides ei ole hangitud. 1986. aasta juulis pöördus ta kirjaga NSVL Peakonsulaadi poole Hamburgis ja tunnistas, et elades ENSV-s levitas nn. “memorandumit”. Kirjas, mille ta saatis 1988. aasta augustis oma naisele, kirjeldas ta samuti, et valmistas 1981. aastal Tallinnas 73 eksemplari “memorandumit”, mida levitas kodanike postkastidesse panemise teel. Oma avalduse kohaselt püüdis ta selle aktiga juhtida võimude tähelepanu vajadusele demokratiseerida nõukogude ühiskonda. Tema loeb, et nn. “memorandum” “ei sisalda teadvalt valesid väljamõeldisi nõukogude tegelikkuse kohta. Nõukogude võimu kukutamise ja nõrgendamise eesmärki ta nende levitamise juures ei omanud.”¹⁶

Sellega seoses määrati: “1. Kriminaalasi nr. 223–81 Toru Uno Richardi p. asjus lõpetada kuriteokoosseisu puudumise tõttu. 2. Tõkend U. R. Toru suhtes – arest – ära muuta. 3. Toru U. R. tagaotsimine, mis kuulutati välja 25. mail 1982. aastal, lõpetada. 4. Käesoleva määruse koopia saata ENSV Prokuratuurile.”¹⁷

Pärast Eesti uusvabanemist naasis Uno Toru, “Nõukogude Liidu Demokraatliku Rahvarinde Memorandum” autor, samanimelise organisatsiooni looja ja teadaolevalt ka ainus liige, kodumaale ning elab Sakus.

Arvo Pesti

(1956)

Lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli info-teaduse eriala (2004). Töötab Eesti Riigiarhiivi publitseerimise talituses. Tegeleb dissidentluse ajalooga.

¹¹ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 6879, k. 2, l. 62.

¹² ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 6879 jv, l. 69.

¹³ Samas.

¹⁴ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 11266, k. 3, l. 161–162

¹⁵ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 11266, k. 1, l. 10–11

¹⁶ ERAF, f. 130 SM, n. 1, s. 6879, k. 3, l. 238–240.

¹⁷ Samas, l. 239–240.